

Akademikern Gustaf Wilhelm af Tibell – grundare av Kungl Krigsvetenskapsakademien

Inträdesanförande i Kungl Krigsvetenskapsakademiens avd V den 21 mars 2006 av professor emeritus Inge Jonsson

Först och främst vill jag tacka för hedern att ha invalts i Akademien. I likhet med vad konungens förste livmedikus Sven Hedin uttalade efter sitt inval 1798 hade jag ”mera önskat än väntadt mig den äran at kunna intagas bland Ledamöterna”.¹ Önskeuppfyllelsen känns så mycket mer glädjande, som den inträffat vid en ålder då det inte längre är realistiskt att förvänta sig upphøjelse utan snarare nedläggning.

Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien högtidlighöll sin 250-åriga födelsedag för ganska precis tre år sedan, den 20 mars 2003, och till detta datum hade jag som förutvarande preses lovat att skriva en historik. Med icke försumbar möda lyckades jag hålla tiden, trots att massor av fakta ständigt lockade till utvinkningar. En av de mer överraskande notiserna upplyste om att akademien i början av 1826 kallade till sin hedersledamot presidenten i Kongl Krigskollegium, generallöjtnanten Gustaf

Wilhelm af Tibell och omgående valde honom till sin preses för andra halvåret samma år – ända fram till en stadgerevision 1890 bytte Vitterhetsakademien preses två gånger om året, men därefter har ämbetsperioderna kunnat bli mycket långa. Något konfunderad över detta inval konsulterade jag naturligtvis gängse uppslagsverk och noterade biografiska data men tvangs med beklagande att avstå från djupare studier i hans till synes spännande livsöde. Sedan har jag inhämtat flera upplysningar om den märklige mannen, som givetvis är välkänd inom denna krets men kanske inte från den vidare akademiska aspekt, som jag hade tänkt anlägga. Samtidigt skall noteras att Tibell blivit mer uppmärksammad än på mycket länge i samband med ett jubileum förra året, som jag strax skall återkomma till.

Vem var då Gustaf Wilhelm Tibell (1772-1832), 1805 adlad med namnet af Tibell? Låt mig inleda med två citat, som

1 Ericson, Lars: ”Från sällskap till akademi 1796-1870”. *Fäderneslandets försvar: Kungl Krigsvetenskapsakademien 1796-1996*, Stockholm 1996, s 33.

Gustaf Wilhelm af Tibell. Porträtt i olja av F Westin. Foto: Krigsarkivet, Porträttsamlingen

på olika sätt sammanfattar hans karriär. Det första är hämtat från generalen Lars Tingsten, den berömde Herbert Tingstens farbror, som 1924 gav ut en liten skrift om Tibell med följande inledningsord: ”Initiativtagaren till stiftandet av krigsmannasällskapet och därmed även till krigsvetenskapsakademien, stabskaptenen vid Jämtlands regemente och kompanichefen vid den år 1792 inrättade krigsakademien å Karlberg, *Gustaf Wilhelm Tibell* torde icke vara mycket känd av den nuvarande militära generationen i Sverige. En kort

levnadsteckning av den i många avseenden märklige mannen, som vid 23 års ålder var kompanichef vid nämnda akademi, vid 30 år fransk brigadgeneral och vid 36 år konungens generaladjutant för armén, torde utan tvivel vara av ett icke ringa intresse.”² Det visar sig dock snart, att Tingsten huvudsakligen ägnat sig åt Tibells verksamhet som generaladjutant åt Gustav IV Adolf under åren före statsvälvningen 1809 och de dunkla omständigheterna kring hans avsked 1812, och han har inte mycket att meddela om personen Tibell. Men det han skriver är präglad av empati, och det är mer än troligt, att Tingsten lockats till sitt ämne av att hans egen karriär företer betydande likheter med Tibells. Båda härstammade från underofficerare och blev tidigt faderlösa, de var intellektuellt rikt utrustade och anlade ett vetenskapligt sätt att studera kriget, de var lika angelägna att följa krigsvetenskapens internationella utveckling och omsätta dess resultat i svenska regementen, och de fick båda smärtsamt lära känna politikens vanskliga villkor. Kanske gäller också om dem bägge, att de var mer framstående som stabsofficerare och handläggare på högsta nivå än som egentliga ledargestalter.

Mitt andra citat är hämtat från en yngre samtida till Tibell, nämligen den berömde och beryktade publicisten Magnus Crusenstolpe. Efter en lysande inledd men havererad ämbetsmannakarriär ägnade han sig åt politisk journalistik och romanförfattande i en mixtur av stilistisk briljans och

2 Tingsten, Lars: *Gustaf Wilhelm af Tibell*, Stockholm 1924, s 1.

personlig infami, som enligt vad Hans Järta lär ha deklarerat borde leda till att han först finge slita spö och sedan valdes in i Svenska Akademien. Vid mitten av 1830-talet gav han ut en samling porträtt av aktuella offentliga personer med titeln *Skildringar ur det inre af dagens historia*, vars andra upplaga kom ut 1834. Den består av två delar, av vilka den här aktuella har undertiteln ”De frånvarande”, medan den andra, som handlar om den pågående riksdagens aktörer, följdriktigt heter ”De närvarande”. I ett retoriskt höjdläge, i skarp kontrast till Tingstens nyktra sakprosa, summerade Crusenstolpe Tibells levnadsbana i följande inledning: ”Sällan har någon persons lefnadslopp framsett en så oafbruten omvexling mellan lyckans ny och nedan, som Friherre af Tibell’s. Den ena dagen gunstling, den andra i onåd; ännu en gång väl anskrifven, ännu en gång förskjuten, för att åter tagas till nåder igen; ömsom smekad och fränstött af tidehvarfvets begge störste Män, bland hvilka den ene gaf honom hedersvärjan, och han sporrades af ett icke vanligt nit, för att åt den andre skaffa en krona: sådan var karakteren af hela Tibells bana, oberäknadt den föga utmärkelse, hvaraf hans vagga var omgifven, och den nästan kungliga ståt, som omgaf hans grift. Den enda trogna ledsven, ödet beskärt honom, från gryningen af hans första lefnadsmorgon, tills solens nedgång

hans sista lefnadsafton var – torftigheten. Den uppväxte med honom i föräldrahuset och den trifiedes ännu i hans sterbhus, sedan klockornas klagan och salvornas dån förkunnat, att hans stoft blifvit invigdt åt förgängelsen.”³

De ”tidehvarfvets störste män”, som Crusenstolpe anspelar på, är givetvis Napoleon Bonaparte och Jean Baptiste Bernadotte, vald till svensk tronföljare vid riksdagen i Örebro 1810. Oavsett värderingen, som väl kan diskuteras, spelade dessa båda avgörande roller i Tibells liv. Han var nio år yngre än Bernadotte men bara tre år yngre än Napoleon, som skulle bli hans ungdoms stora idol. Tibells far innehade Malma rusthåll, när sonen föddes, men fick motvilligt uppge det, när Södermanlands regemente behövde marken för sitt övningsområde. Som framgår av en uppsats av Wilhelm Odelberg i regementshistoriken kom Tibells födelsehus på 1780-talet att användas för att hysa den ”militärakademi”, som regementschefen generalmajor Siegroth inrättade 1782 och där volontären Tibell från 1788 blev en av de mest ambitiösa och framgångsrika eleverna.⁴

Om denna kursverksamhet i akademiska former med prisfrågor, medaljer och andra ritualer handlar ett av de första numren i hans bibliografi, en artikel med rubriken ”Om Militäriska Undervisningsverk i Sverige” i del I av *Svenska Krigsmanna*

3 Crusenstolpe, Magnus: *Skildringar ur det inre af dagens historia: De frånvarande*, andra uppl. Stockholm 1834, s 96 f.

4 Odelberg, Wilhelm: ”Gustaf Adolf von Siegroth och hans tid”. I *Kungl Södermanlands regemente under 350 år*, redigerad av Gunnar Henricson och Nils Ohlsson, Strängnäs 1977, s 162 ff.

Sällskapets Handlingar 1797. Det är lätt att avlyssna en ton av personlig saknad i artikelns sista mening: efter det att Siegroth lämnat chefskapet ”har denna förträffliga Inrättning hvilat, och önskas af alla kunskapsälskande Militärer, att den snart måtte åter sätta sig i verksamhet, de unge Officerarne, som deraf betjena sig, till upplysning, Regementet till heder, och andra Regementen till efterdöme.”⁵ Artikeln inleds med några allmänna reflektioner kring högre utbildning, som är förvånansvärt mogna och alltjämt kan kännas relevanta för såväl Försvarsmaktens utbildningsproblem som aktuell debatt om högskolor och universitet: ”Det önskligaste vore väl, att våra Lärosäten så inrättades, att alla stånd kunde der inhämta de kunskaper, som fordras för hvar och en särskilt, såsom vid Carolinska Högskolan i Stutgard: men då detta ännu ej skett, och i början torde möta flera svårigheter, är det af högsta vikt, att våra Militäriska undervisningsverk bibehållas och ernå all möjlig fullkomlighet, till dess de med de öfriga kunna förenas på ett sätt, hvarigenom ändamålet ej förfelas.”⁶ I linje med dessa tankar ligger ett förslag i en promemoria, som Tibell sände till presidenten i Krigskollegium från Milano i september 1802. För att främja rekryteringen av kvalificerade officerare vill han där få ”informationsofficerare” anställda vid universiteten, som kunde övertyga

därför lämpade studenter att söka sig till krigsmakten.⁷

Den sextonårige, föräldralöse volontären Tibell hade raskt avancerat till furir och som sådan deltagit i Gustav III:s framprovocerade finska krig 1788-90. Vid en av träffningarna tjänstgjorde han vid regementsartilleriet och dekorerades med medaljen för tapperhet i fält. Kungens erfarenheter från detta föga gloriösa fälttåg kom honom att inse, hur nödvändigt det var att förbättra officersutbildningen, och till hans sista regeringsbeslut hörde etablerandet av Kongl Krigs-Akademien på Karlberg 1792. Hit kommenderades Tibell, som året innan hade befordrats till underlöjtnant, och gavs bl a ansvaret för taktikutbildningen. Det gick nu snabbt uppåt i karriären för tjugooåringen, som redan 1795 blev stabskapten vid Jämtlands regemente och kompanichef på Karlberg. Tillsammans med några kolleger och andra officerare med vetenskapliga ambitioner bildade han 1796 Krigsmanna Sällskapet och valdes till dess förste sekreterare. Tidigast inriktades verksamheten endast mot kriget till lands, eftersom flottans folk sedan tjugofem år hade sin akademiska hemvist i Kungl Örlogsmannasällskapet, som väl också varit en av stiftarnas förebilder. Hur som helst häpnar man över hur en ofrälse tjugofyraåring hade kunnat uppnå en så inflytelserik position inom krigsmakten i

5 *Svenska Krigsmanna Sällskapets Handlingar* I, Stockholm 1797, s 130.

6 *Ibid*, s 71 f.

7 G W Tibells arkiv, vol. II, i Krigsarkivet.

ett land, där huvuddelen av officersbeställningarna alltjämt innehades av adelsmän, ofta därtill militärt utbildade sådana.

Å andra sidan erbjöd ju samtidens omvälvningar i Europa många exempel på ännu snabbare karriärer, främst av alla en viss Napoleon Bonaparte som just 1796 vid 27 års ålder utnämndes till kommenderande general på den italienska krigsskådeplatsen. Napoleon var visserligen adelsman, men de flesta av hans ståndsbroder i den franska krigsmakten emigrerade efter revolutionen, och vakanserna jämte den enorma tillväxten av trupperna i tecknet av Carnots *levée en masse* gav enastående möjligheter för dugligt folk att befordras, och raden av unga generaler i revolutionsarméerna är imponerande: Bernadotte blev divisionsgeneral vid 31 års ålder, Davout vid 23, Desaix vid 26, Ney vid 30, Oudinot vid 32. Talet om att varje soldat bar marskalkstaven i sin ränsel bekräftades, när Napoleon som kejsare utnämnde 18 av sina främsta generaler – däribland samtliga uppräknade utom Desaix som stupat vid Marengo – till marskalkar av Frankrike 1804. Bland unga svenska officerare hade Napoleon naturligt nog många beundrare, och det fanns även de som i likhet med Tibell hyste sympati för åtskilliga av den stora revolutionens idéer. Hans minnestecknare i Kungl Vetenskapsakademien konstaterade med goda skäl, att ”en ung, medellös man, med sådana anlag, sådan bildning, sådana tänkesätt, i en sådan tid, skulle naturligtvis

finna det i djup fred hvilande fäderneslandet för trångt” – tyvärr finns det ingen uppgift om vem minnestecknaren var.⁸

På våren 1798 sökte och beviljades Tibell avsked från Karlberg och tillstånd att resa utomlands, och den 14 juli utnämndes han till ingenjörkapten i fransk tjänst med placering i den italienska arméns generalstab: han behärskade tydligen franska tillräckligt väl för att dessförinnan ha kunnat klara prov i matematik, artilleri och fortifikation. Under Napoleons olika kampanjer mot österrikarna i Norditalien ledde Tibell ingenjörsförband, bl a vid ett antal flodövergångar, och blesserades flera gånger. Efter mindre än ett år befordrades han till överstelöjtnant, och som bataljonschef deltog han i slaget vid Marengo den 14 juni 1800, som ju innebar en avgörande seger för de franska vapnen. Med sina ingenjörer fullgjorde Tibell därefter ett uppdrag att upprätta en topografisk karta över en del av det franska ockupationsområdet, och sedan fred slutits med Österrike i februari 1801 övergick han på Bonapartes order i den cisalpinska lydrepubliken tjänst med uppgift att organisera och leda dess ingenjörskår och krigsarkiv. Under sin tid i Milano grundade han också en krigsvetenskapsakademi och lät sig väljas till dess sekreterare. På årsdagen av slaget vid Marengo fick han 1802 en hedersvärja och nådde två veckor senare sin franska karriärs topp genom utnämningen till brigadgeneral, vid nyligen fyllda 30 år. Det

8 Kongl Vetenskaps Akademiens Handlingar 1833, s 287.

är lätt att förstå, att denna framgångssaga lockade levnadstecknaren i Vetenskapsakademien att begagna retorikens fulla arsenal: ”Han jäfvade således icke deras väntan, som längtade att se söderns lager virad kring den efter ära och ljus trängande Nordmannasonens panna. Vi se honom bland ett folk, känt för obenägenhet att värdera förtjänst hos andra än landsmän, vinna, icke allenast de befordringar och utmärkelser, som förvärfvas med svärdet, utan äfven den ovanligare att, ehuru främ-ling, användas i viktiga förvaltningsvärf, som fordra annat mod, annan och högre insigt än den som på slagfältet utmärker krigaren.”⁹

Under sin utlandstjänst behöll han täta kontakter med hemlandet, och den sannolikt viktigaste av dessa gick till generalen Bror Cederström, som liksom Siegroth hörde till de första hedersledamöterna i Krigsmannasällskapet. Cederström hade själv tjänstgjort i franska armén långt före revolutionen – han var född 1754 – och hörde till de främsta ivrarna för en modernisering av den svenska krigsmakten efter vetenskapliga riktlinjer. Cederströms person och insatser är omstridda – så t ex kallade Armfelt honom föraktfullt ”riksskräddaren” på grund av hans starka uniformsintresse, och hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta öser galla över honom i sin dagbok – men få har förnekat, att han

kunde urskilja den verkliga förtjänsten, när han såg den. Så t ex uppmuntrade han Cardells och Helvigs experiment med ett lättare och mer rörligt fältartilleri.¹⁰ Efter vad man kan inhämta i Sven Widmalms fängslande doktorsavhandling i idé- och lärdomshistoria mottog Cederström som nyutnämnd president för krigskollegium 1802 ett brev från Tibell, i vilket denne erbjöd sina tjänster att etablera en militär-kartografisk kår efter fransk och italiensk förebild, och det fick snabb effekt.¹¹ Tibell beviljades avsked från sin fransk-italienska befattning sommaren 1803 och utnämndes vid hemkomsten till Sverige till överstelöjtnant med tjänstgöring hos Cederström i krigskollegiet. Här utnyttjades hans franska erfarenheter och utomordentliga arbetskapacitet i ett intensivt reformprogram, som innefattade de för framtiden mest betydelsefulla av Tibells insatser. För sitt förnyelsearbete adlades han 1805, och samma år blev han ledamot av Kungl Vetenskapsakademien.

Till detta inval skall jag strax återkomma, men innan dess bara en snabbskiss över hans fortsatta karriär under Gustav IV Adolfs sista år. Numera översten af Tibell tjänstgjorde 1805-1806 som generaladjutant under kungens vistelse i Svenska Pommern, och efter befordran till generalmajor i februari 1808 tilldelades han motsvarande befattning, när ryssarna bröt

9 Ibid, s 289 f.

10 Grade, A: ”Cederström, Bror”. *Svenskt Biografiskt Lexikon* VIII, Stockholm 1929, s 125.

11 Widmalm, Sven: *Mellan kartan och verkligheten. Geodesi och kartläggning 1695-1860*, Uppsala 1990, s 279.

in i Finland samma månad. I en ständigt förvärrad militär, politisk och ekonomisk kris intog han en central och följaktligen ytterst utsatt position, och även om det finns klara tecken på att han förutsåg den slutliga katastrofen, har hans lojalitet mot kungen in i det sista inte betvivlats. Anders Fredrik Skjöldebrand berättar i sina litterärt lysande men tyvärr även otillförlitliga memoarer om hur han i hemlighet sammanträffade med Tibell i februari 1809 för att förmå honom att delta i en statskupp men förgäves; hans svar blev: ”Jag ser nog, att allt går åt helvetet, och kan ej hjälpa det.”¹² Med Gustav IV Adolfs avsättning var det emellertid slut med både Cederströms och Tibells vistande på makthierarkins högsta steg: Cederström levde i småländsk exil till sin död 1816, och Tibell upplevde nu några av de minst sagt växlingsrika år, som framskyntade i Crusenstolpes nysciterade summering.

Men perioden innefattade alltså även Tibells inval i Vetenskapsakademien, den äldsta av våra kungliga riksakademier, grundad 1739 i syfte att göra vetenskapliga rön och praktiska erfarenheter kända i breda kretsar och därmed bli till gagn för landets framåtskridande. Från början var egentligen bara metafysik och antikviteter uteslutna från akademiens intresse, men tyngdpunkten vilade vid sådana vetenskaper, som kunde främja medborgarnas timliga välfärd, och det var ett skäl till att

man bestämde sig för att publicera sina *Handlingar* på svenska och inte på lärdomens traditionella latin. Ganska tidigt blev den naturalhistoriska dominansen påtaglig, och akademiens första decennier sammanföll ju med en storhetstid för svensk naturvetenskap. Den upphörde med den gustavianska eran, hovets tid upptogs mest av teater och de andra konsterna, och vetenskapens stormän lämnade den jordiska scenen: Linné 1778, Torbern Bergman 1784, Scheele 1786. Akademien spelade inte längre någon ledande roll i offentligheten, men tack vare monopol på almanacksutgivningen förblev ekonomin stabil nog för att arbetet på observatoriet i Stockholm och utgivningen av *Handlingarna* skulle kunna fortgå. Efter flera års diskuterande genomdrevs 1798 en omorganisation, som bl a innefattade en indelning av akademiens ca 100 ledamöter i sju klasser, av vilka de två första omfattade lantbruk och handel, de tre följande naturvetenskaper och matematik, den sjätte medicin och den sista ”vitterhet, verlds- och lärdomshistoria, språkkunskap samt andra nyttiga och vackra kunskaper”.¹³ Denna första formella klassindelning illustrerar den relativa tyngd, som det praktiska livets män och mer ospecificerade honoratiories tillmättes i akademien vid slutet av 1700-talet.

Även om Vetenskapsakademien under fyra decennier fram till Jöns Jakob Berzelius’ tillträde som ständigt sekreterare i

12 *Excellensen Grefve A.F. Skjöldebrands Memoarer*, utg. af Henrik Schück, del III, Stockholm 1904, s 96.

13 Lindroth, Sten: *Kungl Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739-1818* II, Stockholm 1967, s 58 f.

början av 1820-talet befann sig i nedan, fullgjorde den givetvis efter förmåga alltjämt stadgarnas påbud att göra samhällsgagnande insatser. Till de mer sällan uppmärksammade av dessa hör dess bidrag till rikets försvar. Som Robert Lugn har noterat i en sakrik studie av Krigsmannasällskapet (1991) bidrog Vetenskapsakademien främst med den teoretiska grunden för artilleri och befästningar – i protokoll från akademiens första år påträffar man rentav termen ”Fortifikationsklassen” (19/3 1740 t ex) – och han uppfattar astronomen Daniel Melanderhjelm som särskilt aktiv på området vid denna tid.¹⁴ Från 1797 var han akademiens ständige sekreterare, men redan året förut hade han invalts som arbetande ledamot i Krigsmannasällskapet, när detta bildades, och han ansågs följaktligen kunna lämna värdefulla bidrag till krigsvetenskapen.

I protokollet från Vetenskapsakademiens sammankomst den 9 januari 1805 står, att en ledamot föreslagit ”Hr Öfwersten m m Tibell” till inval i akademiens femte klass, som alltså omfattade representanter för de matematiska vetenskaperna. Valet skedde först i slutet av april, och Tibell som under mellantiden adlats och kunnat lägga ett ”af” till sitt namn, fick då 22 röster, en mindre än den främste medtävlaren Jonas Lidströmer, men eftersom det fanns två lediga rum, kom båda in. Därmed förstärktes inte bara akademiens allmänna band med krigsmakten, utan också de direkta

personsambanden med Kongl Krigsvetenskapsakademien, som Krigsmannasällskapet då just upphöjts till. Lidströmer, överstelöjtnant-mekanikus i Karlskrona, hade nämligen invalts i sällskapet året innan med ledamotsnummer 120. Han var känd som ett tekniskt snille och hade nyligen kallats till Stockholm av Gustav IV Adolf bl a för att resa den obelisk öster om Storkyrkan, med vilken Gustav III velat hedra Stockholms borgare för deras trohet under finska kriget 1788-90, och för att fullfölja arbetet på Norrbro. Han var sjutton år äldre än Tibell, så rangordningen dem emellan i akademien framstår även av det skälet som rättvis.

Tibell hade valts till ordförande i Krigsvetenskapsakademien strax innan uppdraget som styresman och ordförande slogs samman vid en stadgerevision 1804 och ledde sålunda verksamheten under våren 1805, och det är väl inte osannolikt, att förslaget att välja in honom i Vetenskapsakademien hade väckts av någon som var ledamot i båda societeterna, kanske rentav ständige sekreteraren Melanderhjelm. Bevarade handlingar upplyser dock tyvärr inte om vem som föreslog Tibell, men akademien *in pleno* fann honom uppenbarligen tillräckligt meriterad. Bara någon vecka före valtillfället utnämndes han till chef för den nyinrättade Fältmätningsscorps, som det hade varit en av hans första arbetsuppgifter efter hemkomsten att göra upp förslag till, och från eftervärldens

¹⁴ Lugn, Robert: *Krigsmannasällskapet och Krigsvetenskapsakademien 1796-1808: bakgrund, förhistoria*, manuskript 1991, s 10.

synpunkt framstår detta som det starkaste argumentet för invalet i KVA.

Behovet av korrekta kartor hade ökat drastiskt genom den nya, rörliga krigsföringen efter franska revolutionen, och samtidigt hade fältmätningstekniken gjort betydande framsteg på kontinenten och i England. Om detta finns mycken kunskap att hämta i Widmalms doktorsavhandling, som visar att Tibell kunnat tillägna sig de mest aktuella metoderna under sin fransks-italienska tjänstgöring. Fältmätningeskårens officerare skulle få en gedigen utbildning i matematik och mätteknik och förutsattes kartera från krigsplaneringssynpunkt prioriterade områden sommartid. Men kåren hade en minst lika viktig uppgift i att samla och vårda befintliga kartor i ett krigsarkiv, vid vilket de även skulle bedriva krigshistoriska studier. Krigsarkivet räknar alltså sina anor tillbaka till beslutet om etableringen av Fältmätningsscorpens 1805 och kunde följdriktigt celebrera sitt 200-årsjubileum förra året. I det sammanhanget blev den förste kårchefen Gustaf Wilhelm af Tibell föremål för rättmätig uppmärksamhet: i en initierad artikel av Erik Norberg framstår Tibell visserligen inte som den ende impulsgivaren – så är det ju för övrigt nästan aldrig i historien – men det var han som skrev organisationsförslaget och fick omsätta det i praktiken.¹⁵

Vetenskapsakademien har, i motsats till både Vitterhetsakademien och Krigsvetenskapsakademien, aldrig avkrävt nyvalda

arbetande ledamöter någon inträdesföreläsning, men frivilliga sådana har givetvis förekommit. Tibell kunde på grund av sin tjänstgöring i Svenska Pommern knappast alls delta i akademiens verksamhet under tiden närmast efter invalet, men under våren 1807 var han ofta närvarande vid sammankomsterna, och den 1 april föreläste han om det honom närliggande ämnet ”Kongl Fältmätningsscorpens inrättning och organisation”: manuskriptet bifogades akademiens protokoll. Tibell ger där en precis redogörelse för motiven till kårens upprättande, dess organisation och tänkta arbetsätt. Han uppehåller sig längst vid kraven på officerarna och redovisar i detalj, vilka matematiska insikter de måste besitta. Framställningen är utomordentligt klar och saklig, utan annan utsmyckning än de i tidens kansliprosa obligatoriska form-lerna, så protokollföraren 1807 återgav nog mottagandet korrekt, när han antecknade att ”Kong. Akademien med et särdeles intéret afhörde denna berättelse, hvaröfver Präses å Academiens vägnar betygade herr General-Quarter-Mästaren dess utmärkta tilfredsställelse”. Som preses fungerade ingen mindre än Mathias Rosenblad, mäktig ämbetsman som bara några år senare skulle få den av Gustav III introducerade titeln ”en av rikets herrar”. Talet kom dock inte att tryckas i akademiens *Handlingar* men väl i Krigsvetenskapsakademiens samma år, en volym där Tibell för övrigt stod för mer än halva sidantalet.

15 Norberg, Erik: ”Att avfatta krigsteatern’. Tiden 1805-1873”, manus 2005, s 1 ff.; jag tackar författaren hjärtligt för generös utlåning.

Tibell föreslogs själv till preses för KVA vid inte mindre än fyra tillfällen de närmast följande åren – ämbetsperioden var ett halvt år – men först vid det fjärde var lottningen, som verkställdes mellan de fyra som fått flest röster, honom bevågen. Det inträffade den 15 februari 1809, fyra veckor före statsvälningen och alltså mitt under en av de allvarligaste kriserna i Sveriges historia. Man må inte förtänka Tibell, att han som preses rätt ofta var frånvarande utan snarare förvånas över att han faktiskt ledde sex sammankomster, innan han nedlade sitt ämbete den 9 augusti med ett ”tal rörande det Physiska och militäriska intéret en noga kännedom af Bergs- och Ås-sträckningarne på jordytan medförer”, uppenbarligen ännu en frukt av chefskapet för fältmätarna. Han uppträder inte så sällan i akademiens protokoll även framöver. Den 4 april 1810 upplästes ett brev som han skrivit från Paris, där han vistades på tjänsteuppdrag, vilket innehåller ett par minnesvärda episoder. Brevmottagaren var matematikprofessor Jöns Svanberg som efterträtt Melanderhjelmsom akademiens ständige sekreterare men samtidigt behöll sin professur vid just Fältmättnings-corpsen, och visserligen skriver Tibell här som överordnad till ”Högädle Herr Professorn” men i första hand som akademikollega. Han berättar om hur han utfört akademiens uppdrag att överlämna diplom som utländska ledamöter till ”senatorerne Laplace och Lagrange”, två av 1700-talets främsta inom astronomi och matematik, och hur han vid en sammankomst ”sous la coupole” i Institut de France inbjudits att sitta mellan preses och sekreteraren,

sedan han presenterats för de närvarande som ledamot av Vetenskapsakademien i Stockholm: ”Den lyckan at tillhöra Kongl Wetenskaps Academien beredde mig ensam denna heder, och gaf mig således et förnyadt motif till vördnad och tillgifvenhet för Kongl Academien.”

Vetenskapens store avlöstes i samma brev av härskaren själv, Napoleon. Tibell föreställdes vid en diplomatmottagning den 4 februari 1810 för kejsaren, som frågade honom: ”Vous avez fait sous mes ordres la Guerre de la Révolution?” (Har Ni deltagit i revolutionskrigen under mitt befäl?), vartill Tibell svarade sanningsenligt ”Oui, Sire”. Senare samma kväll kom kejsaren förbi Tibell, när han samspråkade med divisionsgeneralen Charpentier, och ställde då den för krigsmän naturliga frågan: ”Vous avez servi ensembles?” (Har Ni tjänstgjort tillsammans?): svaret blev, att det hade de gjort i Italien. Det är allt vad Tibell själv haft att rapportera om hur han fått återse sin forne överbefälhavare som fransmännens kejsare – han återger fakta utan kommentarer. Ett något mer livfullt intryck av assembléen har dock förmedlats i hovmarskalken Nauckhoffs memoarer: ”Vi infördes uti en fjerde salong och stälde oss i en rad; der befann sig kejsaren, omgifven af vice konungen i Italien (Eugène de Beauharnais), konungen af Würtemberg, drottningen af Holland (Hortense Beauharnais), drottningen af Neapel, Prinsessan Stephanie (sedermera storhertiginna af Baden) samt hela hofvet i galla. Kejsar Napoleon /--/ gick omkring och talade kort men med många bland den

talrika samlingen. När turen förde honom till oss, presenterades vi, den ene efter den andre af Duc de Cadore (utrikesministern); kejsaren talade några ord vid min granne öfverste Tibell; han gjorde derefter en liten paus, under ett hastigt öfverskådande af vårt led, hvarpå han halfleende och halfhögt tillade såsom för sig sjelf: 'la belle jeunesse'¹⁶.

Andra har förmedlat rykten och skvaller om hur svenske ministern hade sett till att göra Tibell presentabel genom att ekipera honom, och hur Tibell hade gjort en mängd olämpliga uttalanden om svenska förhållanden. Det går knappast att fastställa sanningsvärdet hos sådana uppgifter, som väl hänger samman med de politiska omvälvningarna och simpel avundsjuka i lika delar, men på mig verkar Tibells brev just genom sin saklighet mycket trovärdigt och inte minst scenen, när kejsaren passerar förbi de samtalande: här anar man den särskilda samhörighet, som kanske bara uppstår på slagfältet. Vilket intryck kejsaren gjort på honom framgår inte, men två fakta talar för att det förstärkt hans beundran: han döpte sin son till Napoleon, och han föreslog i Vetenskapsakademien, att namnet Napoleon borde införas i svenska namnlängden, lämpligen på den 15 augusti som var kejsarens födelsedag. Förslaget vittnar inte om politisk intuition hos Tibell men kanske hos akademien, eftersom "tills vidare icke något ännu blef beslutat" som

protokollet från sammankomsten den 13 februari 1811 rapporterar: tronföljaren Karl Johan var ju aldrig någon vän av Napoleon, utan vid denna tid snarast hans fiende.

Vad gäller Tibells bristande omsorg om sin yttre person har den dock omtalats i flera källor. Den har rimligen samband med den "torftighet", som Crusenstolpe utnämnde till hans "ledsven" livet igenom och andra har anført som ett bevis på att han aldrig utnyttjat sin ställning för egen vinning. Men uppenbarligen var hans habit frapperande simpel för en hög militär. I Carl Palmstedts och Berzelius' utgivna korrespondens finns ett prov ur den stockholmska skvallerkrönikan att anföras som belägg. I början av april 1819 upplyser Palmstedt sin vän och kompanjon Berzelius, som då befann sig i Paris, om att general Tibell nyligen hade gift (om) sig, och lämnar följande kommentar: "Jag kunde wäl tro att något sådant war å färde, ty nu på en tid har han wisat sig i olappad rock, med en hatt som icke war färdig att försmälta af hårflott och med borstade stöflar. Så blifwa äfwen snillen *polerade*."¹⁷

Från våren 1811 till 1814 saknas Tibells namn helt i KVA:s protokoll. Han hade på nytt begivit sig till Frankrike, missnöjd med att efter regimskiftet inte längre anförts viktiga uppgifter trots att han blivit chef för de sammanslagna fortifikations- och fältmätningsskåren, och vid återkomsten i början av 1812 drabbades han av den onåd,

16 Anført efter Ahnfelt, Arvid: *Ur svenska hovets och aristokratiens lif*I, Stockholm 1880, s 36 f.

17 Trofast, Jan (utg.): *Brevväxlingen mellan Jöns Jacob Berzelius och Carl Palmstedt* I, Stockholm 1979, s 117 f.

som återspeglas i en notis i *Stockholms Post-Tidningar* för den 2 mars 1812: han har strukit för den och sparat exemplaret, som finns bland hans papper i Krigsarkivet: ”Kongl Majestät har under den 11 förlidne Februarii i nåder funnit nödigt att ifrån alla dess innehafwande Embeten entlediga och förafskeda General-Majoren, Vice Ordföranden i Kongl Majestäts och Rikets Krigs-Collegium, General-Quarttermästaren och Chefen för Ingenieur-Corpsen samt Riddaren af Kongl Swärds-Orden G W af Tibell.” Han hade anklagats bl a för att ha givit fransmännen hemliga uppgifter, och för att undgå att ställas inför krigsrätt valde han ett slags förlikning, som innebar avsked och förbud att vistas i huvudstaden, något som givetvis omöjliggjorde deltagande i såväl Krigsvetenskapsakademiens som Vetenskapsakademiens sammankomster. Under två år försörjde han sig som lantbrukare i Salems socken, där han köpt gårdarna Rönninge och Uttringe. Eftersom Tibell valde att inte försöka rentvå sig för anklagelserna, låg det väl några besvärande omständigheter bakom, däribland vissa förgripliga omdömen om Karl Johan. Det behövdes inte mycket av den varan för att den notoriskt misstänksamme kronprinsen skulle ta till kraftåtgärder, men å andra sidan brukade hans onåd inte räcka för evigt. Så blev det inte heller i Tibells fall. På Karl Johans förslag återinsattes Tibell den 7 juni 1814 i sin rang och blev förordnad till ordförande i krigshovrätten samt året därpå

ledamot i krigskollegiet och kommandör av Svärdsorden.

Det skymfliga entledigandet hade dock inte gått spårlöst förbi. Enligt vad dottern Wilhelmina af Tibell med goda skäl förmodat ledde det i förening med ekonomiska bekymmer till ”att draga hans kärlek ifrån hans trogna och värdiga hustru”; han skildes från Carolina Mariana de Ferraud, som han gifte sig med i Frankrike 1799, ”för olikhet i sinnelag” 1816.¹⁸ Men i de olika akademiernas handlingar reflekteras det endast som frånvaro och tystnad. Från och med andra halvåret 1814 återupptog han sina akademiska engagemang, framför allt i Krigsvetenskapsakademien där han valdes till styresman flera gånger och flitigt medverkade i *Handlingarna*. Det mest omfattande bidraget återfinns i årgången 1820-21, där han publicerade sin ämbetsberättelse vid avgången från befattningen som generaladjutant. Den är daterad den 19 mars 1809, alltså sex dagar efter statsvälvningen, och med tanke på att den i tryck omfattar drygt 160 sidor är den redan som fysisk prestation oerhört imponerande: det handlar ju om en handskreven text, låt vara med betydande inslag av kopierade förordningar och andra dokument. Redogörelsen syftar självfallet till att försvara vidtagna åtgärder, men den är alls icke apologetisk i stilen utan utmärks tvärtom som allt Tibell skrivit av saklighet och intellektuell reda. Till hans stora och minnesvärda insatser för den akademi han stiftat hör också generösa

18 af Tibell, Wilhelmina: *Beskrifning öfver Uttringe och Rönninge från 1480 till 1870*, Stockholm 1875, s 91.

gåvor till biblioteket. Evabritta Wallberg konstaterar i akademihistoriken att Tibell donerat mer än en fjärdedel av bokbeståndet enligt en katalog från 1828.¹⁹

Bland hans efterlämnade papper finns en förteckning över engagemang i Vetenskapsakademien, vilka upptar förutom presesskapet 1809 ett minnestal 1817 och två ledamotskap i kommittéer. Det han tydligt uppfattade som mest hedrande var att bli invald i den arbetsgrupp, som i början av 1820 skulle lämna förslag till reviderade stadgar. Det var den nyvalde sekreteraren Berzelius, som drev ärendet både i arbetsgruppen och akademien, och bland Tibells kolleger märktes förre kanslipresidenten och lärdomshistorikern Fredrik von Ehrenheim, den berömde läkaren Anders Hagströmer, Karolinska institutets förste inspektor, och Nils von Rosenstein, Svenska Akademiens ständige sekreterare – obestriddligen en elit av akademiskt och politiskt erfarna män som det måste ha varit stimulerande att få räknas till. Med färsk erfarenhet av en mycket tidsödande stadgerevision har jag häpnat över hur snabbt denna kommitté arbetade. Efter bara knappt två och en halv månad kunde man presentera ett förslag till stadgar, som egentligen endast i detaljer har behövt anpassas efter tidens växlingar intill denna dag.

Men det var, som inledningsvis omtalades, Tibells tredje akademiska ledamotskap, som väckte mitt intresse för honom.

Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien firade sitt 250-årsjubileum år 2003, men 1986 hade man, låt vara i mer modesta former, celebrerat sin 200-årsdag: hur går det ihop? Det förklaras av att drottning Lovisa Ulrika stiftade ”Kongl Svenska Witterhets Academien” 1753, men efter hennes bortgång 1782 upphörde verksamheten för att i andra former återupptas 1786 i samband med att Gustav III bildade sin egen Svenska Akademi. Av Lovisa Ulrikas skapelse blev då en inskrifts- och medaljakademi med ett successivt växande ansvar för rikets fornminnen, och i protokollen från de sex år då Tibell var ledamot dominerar rapporterade fornfynd. Enligt dess av Gustav III fastställda stadgar skulle akademien bestå av högst 50 ledamöter, d v s hälften så många som Vetenskapsakademien, och av dessa skulle 14 vara hedersledamöter, 20 arbetande svenska ledamöter och 16 utländska, men proportionerna kom att förskjutas till svenskarnas förmån med tiden. Akademien hade rätt att lämna förslag till ny ledamot, när någon avlidit, men Konungen meddelade nådigt tillstånd angående vilka som vore valbara.

Vid sammanträdet den 21 februari 1826 presenterades en lista på godkända kandidater till två lediga rum bland hedersledamöter och ett bland arbetande svenska. Honorärlistan upptog åtta personer, av vilka tre tillhörde rikets herrar, och totalt avgavs 15 röster på vardera rummet, av

19 Wallberg, Evabritta: ”Krigsvetenskapsakademiens bibliotek”. *Fäderneslandets försvar: Kungl Krigsvetenskapsakademien 1796-1996*, s 376.

vilka 11 tillföll Tibell. Han blev alltså invald med stor majoritet och infann sig vid sammankomsten fyra veckor senare – för idag exakt 180 år sedan – varvid han ”aflade sin tacksägelse-Compliment i ett kort Tal, som af Secreteraren besvarades”. Av hedersledamöter förväntades nämligen inga inträdesföreläsningar, men talet trycktes dock tillsammans med sekreterarens svar i akademiens *Handlingar*.²⁰ Tibell deltog flitigt i Vitterhetsakademiens sammankomster under våren 1826, och av hans första protokollerade inlägg kan man utläsa, att han redan före invalet blivit förtrogen med delar av akademiens arkivalier. Den 18 april föreslog han nämligen, att akademiens äldre samlingar av brevavskrifter och andra dokument borde bindas in för att minska risken för att de förskingrades – av detta framgår ju att han upptäckt hur illa det faktiskt stod till.

Akademien hade förvisso valt in en hög militär som hedersledamot: 1824 hade Tibell befordrats till generallöjtnant, och i slutet av samma år utnämndes han till president i krigskollegiet. Men man hade så att säga på köpet fått en erfaren forskare, som sedan flera år både i tjänsten och som privatperson arbetat med att sammanställa dokument i offentliga arkiv. På initiativ av rikets ständer inledde Kungl Maj:t 1819 ett omfattande arbete med att samlas gällande författningar för alla grenar av rikets förvaltning, och Tibell anförtroddes

då det omfattande armématerialet. Efter tre år publicerade han en mäktig volym på 779 sidor med titeln *Sammandrag af Författningar rörande Förvaltningen vid Krigsväsendet til Lands* (Stockholm 1822). Den täcker i 20 kapitel hela den lantmilitära skalan från ”Kongl Maj:ts och Rikets Krigs-Collegium” till ”Fästnings-Fångarnes Underhåll och Vård” och har försetts med precisa uppgifter om varje källas ålder och karaktär. Som arbetsprestation kan det bara inge skräckblandad beundran.

Under arbetet tvangs Tibell att gå tillbaka nästan ända till de allra äldsta dokumenten, därför att ”vissa delar af Indelningsverket härleda sig från Rusttjensten, hvilken Inrättning uppstiger till Konung Magnus Ladulås's tid”, och då gick det för honom som för alla seriösa forskare: han fann mängder av intressant material, som han dock inte kunde utnyttja för sitt pågående arbete men antecknade för att använda inom en planerad medeltida svensk krigshistoria: ”Jag fann då deribland åtskilligt rörande den Riddare-Inrättning, som under nämnde tid ägt rum i Sverige, men hvilket ämne, vid närmare eftersinnande, tycktes mera tillhöra den allmänna Historien än Krigsväsendets, hvarföre jag beslöt att serskildt behandla detsamma, för att öfverlemnas till Kongl Samfundet för Skandinavien's förflutna.” Citaten är hämtade från förordet till Tibells andra bok, som behandlar serafimerordens historia, eller

20 *Kongl Vitterhets Historie och Antiquitets Academiens Handlingar* XIII, Stockholm 1830, s 143-147.

21 af Tibell, Gustaf Wilhelm: *Seraphimer Ordens Historia. Första tidehvarvet ifrån år 1285 till år 1748*, Stockholm 1826, 200 sidor.

rättare förhistoria.²¹ I Vitterhetsakademiens arkiv förvaras flera hundra sidor med excerpter ur de ”nära tiotusende afskrifter eller tryckte Pergamentsbref”, som Tibell uppger sig ha gått igenom för detta arbete. Sammanfattningen är karakteristisk för Tibells metod och forskningsetiska ambition: ”Skördens rikedom har ej alltid svarat mot mödans vidd; men det lilla, man här af inhämtat, är afgörande och obestridligt, såsom grundadt på officiella Acter.”²²

Redan en ytlig genomgång av dessa skrifter bevisar, att akademien hade träffat rätt i den av kungen godkända listan av honorära kandidater, och det förvånar inte, att Tibell så gott som omedelbart valdes till preses. Som sådan tog han flera initiativ på olika nivåer, från inköp av en handlykta för forskare i arkivet under den mörka årstiden till en hemställen till Kungl Maj:t om att allmogem en gång om året från predikstolarna skulle erinras om sin skyldighet att anmäla gjorda fornfynd. Även efter det att han avlösts som preses efter det stadgeenliga halvåret var han en flitig deltagare i akademiens sammankomster, som då inträffade en gång i veckan utom i juli och augusti, då det räckte med en gång i månaden. Bland de naturligt nog fåtaliga närvarande då återfanns han alltid, vilket väl betyder att han befann sig i Stockholm även under sommaren. Man kan notera, att hans upphöjelse till friherre 1827 omedelbart återspeglas i protokollen, där det

var noga med titulaturen. Eljest tilltalade ledamöterna varandra bara med ”herr” och efternamnet vid sammankomsterna, ett bruk som alltjämt fortlever i akademien.

Vid det sista sammanträde Tibell bevisade, den 28 februari 1832, fördes ordet av generalen Anders Fredrik Skjöldebrand som akademiens preses, och två veckor därefter fick han kungöra Tibells bortgång den 8 mars. Det ligger en nästan övertydlig symbolik i detta, eftersom det hade varit dåvarande översten Skjöldebrand, som i egenskap av ordförande i Krigsmannasällskapet tackade Tibell inför utlandsresan 1798 för att han tagit initiativet till sällskapet och som förste sekreterare gjort avgörande insatser. Han formulerade detta tack på ett sätt, som visade sig profetiskt: ”Med oafbruten drift har Ni fortfarit att sträffa till ändamålet, och genom ett noggrant uppfyllande, äfven af de minsta embetspligter har Ni vederlagt den satsen, att eldiga snillen ej kunna utgöra nyttiga Embetsmän.”²³ Som den siste ordinarie presidenten i krigskollegiet hade Tibell under åtta års outtröttligt arbete visat sig kunna förena distanserad överblick och minutiös detaljkunskap, eller med Skjöldebrands språkbruk, med eldigt snille ryktat sitt ämbete långt utöver vad plikten bjöd. Både Krigsvetenskapsakademien och kollegiet anlade sorg fram till jordfästningen. Wilhelmina af Tibell har uppgivit, att kungen ur sin egen handkassa betalade faderns skulder, som uppgick till

22 Ibid, s 7.

23 *Krigsmannasällskapets Handlingar 1798*, Stockholm 1807, s 75.

mer än tretusen riksdaler riksgälds, och bekostade begravningen, ”hvilken till alla delar var värdig den furste, som sålunda hedrade en förtjenstfull mans minne”.²⁴ Den uppseendeväckande påvra klädseln saknade tydligen inte sin grund.

I ett tidningsurklipp från 1829 i Tibellarkivet avslutas en lovordande artikel om honom sålunda: ”Det är anmärkningsvärdt att hos en och samma Person finna alla de egenskaper förenade, som utmärka *Krigaren*, den civile *Embetsmannen* och *Forn-*

forskaren.” Skall man döma av en kort essä med titeln ”Om Tidens användande” i Krigsvetenskapsakademiens *Handlingar* 1817, som är en passionerad plaidoyer för livslångt lärande, var Tibell i varje fall vid mogen ålder benägen att sätta vad han kallar ”framgången i lärdomsyren” främst. I hans fall om något måste följaktligen benämningen ”akademiker” kunna klinga som en hedersbetygelse även utanför det sällskap han grundat.

Summary

Gustaf Wilhelm af Tibell – Founder of the Royal Swedish Academy of War Sciences

by Professor Emeritus Inge Jonsson

The founder of the Royal Swedish Academy of War Sciences, Gustaf Wilhelm af Tibell (1772-1832), was also a fellow of two other royal academies. In 1805 he was elected a fellow of the fifth class (mathematics) of the Royal Academy of Sciences, and, in 1826, he became an honorary fellow of the Royal Academy of Letters, History and Antiquities. His fellowship of the Academy of Sciences was ascribed to the fact that he had introduced modern cartography into the Swedish army. For five years he served under Napoleon in the French army in Italy, finally as a brigadier, and during that period he learnt recently developed methods of mapping.

After returning to Sweden in 1803, he made a rapid career in the army and became a major general at the age of 36. In

1812 he was disgracefully removed from office after being accused of giving away secret information to the French Ambassador, but, two years later, he was restored to favour. He reached the summit of his military career in 1824, when he was promoted to lieutenant general and President of the Royal War Agency. He had been ennobled as early as 1805, and in 1827 he was made a baron. One year earlier he had become an honorary academy fellow for the third time because of his strong commitment to historical research, and he was almost immediately elected to serve as president. Tibell's father was a non-commissioned officer, and thus his own brilliant career is typical of the social mobility which has long been such a significant part of Swedish cultural traditions.

²⁴ af Tibell 1875, s 98.